

Carnaval i literatura carnavalesca a Reus (1859-1919)

El 1859, el carnaval reusenc va encetar una nova etapa que es perllongaria fins al primer terç del segle xx. La data assenyala un punt d'inflexió perquè la festa reusenca, celebrada si més no des de cinc segles enrere, havia viscut en el transcurs del segle xix un procés de transformació significatiu, conflictiu i, fins i tot, sagnant, com en el cas dels greus enfrontaments del carnaval del 1849.

Les primeres notícies documentals de la celebració del carnaval a Reus són del segle xiv. La seva celebració es reflecteix, a tall d'exemple, en crides municipals que prohibeixen la utilització de màscares d'inversió sexual, el 1347, les cercaviles amb falles o les lluites amb elements vegetals —taronges—, cap al 1370. O en una disposició continguda al *Llibre de la Cadena* —d'ordinacions municipals—, data el 1475, que prohibeix el ball a les nits durant tot l'any, excepció feta de les festes de les nits de noces i els tres dies de carnaval. Altres acords municipals referents a la contractació de joglars per als fadrins o la regulació de les danses al Mercadal ens confirmen que, tostemps, el ball fou un component essencial de la celebració.

La primera mostra de literatura carnavalesca de la vila que s'ha conservat és del segle xvii: un document de constitució de la *Confraria del llum d'oli*, manuscrit del 1652 conservat a l'Arxiu Històric, que —en un llatí grotesc i ple de referències a persones i llocs inconeguts, avui, per a nosaltres— ens parla d'una mena de confraria que havia d'actuar durant el temps de carnaval, organitzant una professó, amb un llum d'oli sota tàlem, que els portaria de taverna en taverna...

Les transformacions del carnaval preindustrial s'expliquen tant pel control i la repressió de les formes de diversió popular, que s'expliciten en les successives prohibicions de la festa durant el segle xviii, com per la introducció de nous

referents culturals, comuns a altres festes urbanes europees. Un fet significatiu n'és, per exemple, l'obertura a la nostra ciutat del segon teatre de Catalunya l'any 1761.

El carnaval de l'Antic Règim era una festa de carrer que tenia en la plaça del Mercadal el seu centre neuràlgic. A la plaça es lliuraven batalles amb taronges, o, més endavant, verdures, en una pràctica que fou coneguda com *els geps* pel fet que els homes es posaven coves de vímet a l'espatlla per a protegir-se dels cops. Al Mercadal es concentraven el diumenge els mascarots i les comparses, que omplien els carrers del nucli antic sense un recorregut prefixat. Mascarots que es repetien d'any en any, com el papamosques, o que feien referència a esdeveniments d'actualitat, com els que —amb un caire polític— van començar a sovintejar a partir del 1800. Les actes municipals de mitjan segle XVIII esmenten també l'obligació de la cobla de ministrers del municipi de tocar en diverses diades festives, entre les quals hi ha les de carnaval, a les tardes, des del balcó de la Casa de la Vila.

La nit dels tres dies de carnaval era nit de ball a les places, a les portalades o als patis de les cases. A finals del segle XVIII —en bona part com a resultat de les prohibicions sobre les activitats nocturnes al carrer— comencen a celebrar-se en locals tancats. Les prohibicions sobre la circulació de màscares afavoreixen unes formes de diversió en espais a cobert que són més fàcils de regular.

El carnaval reusenc, però, experimentarà els canvis més significatius a partir del primer quart del segle XIX. Assistim, en aquest moment, a l'increment de components ideològics que reflecteixen el context social del moment, amb la desaparició de costums propis dels carnivals rurals —màscares o danses rituals vinculades al cicle agrícola— o la minva de sàtira sobre la moral domèstica i les persones, en benefici d'un carnaval més urbà, amb sàtires freqüents de caire polític. El carnaval esdevé el mirall que evidencia els conflictes presents a la societat. Després d'una primera meitat de segle fortament marcada per aquests enfrontaments socials, a partir del 1859 neixen els anomenats i encara recordats *grans carnivals* reusencs, que arribaran al primer terç del segle XX. Uns carnivals basats en l'espectacle festiu: representacions parateatrals de carrer, desfilades i cavalcades, amb actes de societat i balls de saló als locals i teatres de les societats, als grans casalicis o als cafès. Un carnaval que substitueix la màscara —com a simple mitjà per a amagar la pròpia personalitat— per la disfressa —com a finalitat en ella mateixa—; una festa que se sustenta en un associacionisme ciutadà de nova factura —en són exemples societats com El Círcol, l'Olimpo o el Centre de Lectura— que agrupa la població segons el seu nivell social i que genera una intensa activitat cultural —teatre, música, lectura...— durant tot l'any. Una festa que s'obre a acollir centenars de forasters a partir de l'arribada del ferrocarril i que, per tant, pot esdevenir motor d'activitat econòmica.

Els edictes municipals, mentrestant, imposen tota mena de restriccions a la lliure circulació de mascarots, a l'exercici de la sàtira, a la crítica de caire polític. Una constant que ha arribat als nostres dies: el poder fa costat i afavoreix aquelles formes de diversió carnavalesca que s'integren en el programa i que no representen cap perill per a l'estabilitat de l'ordre establert. L'espectacle, però, transgredeix l'ordre, i el luxe aparent o l'espectacularitat de les disfresses —imaginació *versus* recursos econòmics— pot equilibrar la procedència social dels participants. Els poderosos han de recórrer a pràctiques tan explícites com tirar monedes, en lloc de caramels, per a poder fer palesa la seva posició. S'explica, per exemple, que els joves de famílies benestants es dedicaven a trencar els vidres dels fanals, conscients que podien assumir-ne la reparació. Hi ha balls a les societats, d'accés restringit, als teatres i als cafès, com he assenyalat abans. Per carnaval tothom ballarà, però sense sortir del seu cercle social.

El 1859, el carnaval s'organitza a partir de les societats, amb l'Olimpo al capdavant. Aquesta entitat demanarà a l'Ajuntament poder sortir a rebre el Carnestoltes, el diumenge, a l'estació del ferrocarril, i organitzar després una desfilada pels carrers de la ciutat. El dimarts n'organitzen una altra. Alhora, un ban municipal regula o prohibeix directament tot allò que havia constituït fins aleshores el carnaval popular:

— Les màscares només poden circular per uns carrers determinats. A més, aquell any es prohibeix l'accés al Mercadal perquè s'hi fan les obres de col·locació de l'empedrat.

— Per a poder sortir amb màscara cal haver demanat autorització prèvia i comptar amb un permís per escrit que s'ha de portar al damunt.

— Queden prohibits els vestits que representin classes socials o corporacions, actuals o extingides, així com autoritats civils, militars o religioses.

— Es prohibeix que els mascarots es llencin dolços o caramels, o que els tirin al públic que observa des dels balcons i finestres.

— El públic no pot interactuar amb les màscares.

— La festa començarà a les tres de la tarda del diumenge i ha d'acabar a les sis, sota amenaça d'arrest per a tota aquella persona disfressada que es trobi pel carrer més tard d'aquesta hora. El dilluns, com que hi ha mercat, es prohibeixen les màscares.

És evident que aquestes disposicions es van relaxar en els anys següents o, en vista de les descripcions dels carnivals d'anys posteriors, no es van arribar a complir mai —per exemple, en el cas del llançament de dolços o caramels—; però el cert és que, a partir del 1859, la festa esdevindrà molt més regulada que no ho havia estat mai.

La temporada de carnaval a Reus comença per Sant Sebastià, antiga festa major d'hivern de la ciutat. A partir d'aquesta data se celebren balls a les societats i

cafès, i els anys de gran carnaval comencen a sortir al carrer mascarades, des de les entitats, que anuncien la festa, proclamen bans o reben un ambaixador de Sa Majestat Carnestoltes. Perquè la pràctica reusenca singularitza els anys de gran carnaval, en què arriba el Carnestoltes —habitualment a l'estació del ferrocarril— acompanyat d'un governador i d'un seguici, que pot ser major o menor; en què s'organitzen grans desfilades amb espectaculars carrosses i es ballen les danses a la plaça del Mercadal. Les danses són, de fet, un ball de saló a l'aire lliure —al mig d'una plaça plena de gom a gom i amb les carrosses al voltant—, un dels actes més representatius del carnaval de la ciutat. Les comparses de les societats estrenen indumentària per la diada, rivalitzant entre elles. Els anys de menys volada no hi ha rei Carnestoltes, però es fan igualment desenes de balls i poden sortir al carrer moltes o poques mascarades.

Les formes de carnaval més espontànies també perviuen. Sobretot, el dijous gras i els successius enterraments del Carnestoltes —del seu braç, de la seva mà o del seu dit— són els actes que reuneixen els aspectes més crítics i subversius de la festa. Els mascarots tradicionals continuen sortint el dijous gras. Papers satírics, fanals amb inscripcions, foc de carretilles i gresca són els components dels enterraments. Alguns anys en què el carnaval oficial pràcticament no existeix, la festa comença el dimecres de cendra. Es pot dir que, a Reus, quan no hi ha Carnestoltes, és quan més l'enterren.

El carnaval és, doncs, la festa més important de la ciutat, molt per damunt de la festa major i només comparable a les solemnitats excepcionals de caire cívic o religiós. El model perdurarà fins a la Guerra Civil, però els tres únics grans carnivals del segle xx foren els de 1908, 1916 i 1919.

Aquesta teatralitat tan present en la festa, aquest joc entre actants i espectadors tan present en tot moment, des de les formes més organitzades, com la rebuda de l'ambaixador, l'arribada de S. M. Carnestoltes, les visites als balls de les societats, fins a les més espontànies com pot ser l'enterrament del braç, propicia que es generi una gran quantitat de literatura oral i escrita. Reus és una ciutat amb una activitat editorial important, on es publiquen llibres i diaris, amb una dotzena de capçaleres simultànies, però també centenars d'opuscles i fulls solts de canya i cordill que circulen per tot el país. Aquesta considerable indústria facilita que una part d'aquesta producció s'hagi conservat sobre paper.

La broma, la crítica i la sàtira hi són ben presents. Molta és oral i gestual, i avui ens és desconeguda, però la podem intuir a partir de les descripcions dels actes o de les cròniques dels conflictes puntuals que sovintegen a la premsa. Els materials conservats ens permeten constatar, des de la dècada de 1860, un ús important de la llengua catalana. És un material que s'ha de localitzar i que pot ser objecte d'un estudi més acurat. A banda dels programes, en català o castellà —probablement en funció del nucli impulsor de la festa—, però sempre amb

un caire humorístic, trobem els anuncis de la festa, els bans i proclames de l'estat d'excepció previs a la celebració, els discursos de salutació a l'arribada de l'ambaixador o del governador, els parlaments d'aquests o els llegits en nom de S. M. Carnestoltes, els adreçats a aquest darrer quan visita un ball, les convocatòries d'accions parateatral, com poden ser unes eleccions carnavalesques, i, evidentment, els testaments. I sabem —i n'he aplegat alguns gràcies a la memòria personal— dels escrits i versos que figuraven als fanals i a les carrosses.

Un altre aspecte de la literatura carnavalesca són les cançons. Per carnaval sortien a cantar les rondalles o estudiantines de les societats o d'alguns cafès. Cançons humorístiques, de festeig o referides a persones i esdeveniments d'actualitat; composicions adaptades d'un repertori popular conegut o escrites específicament per a la festa. N'he localitzat poques lletres, tot i que el costum va tenir una gran importància al nostre carnaval, com ho testimonien les nombroses referències a la premsa. Algunes van ser impreses i algunes lletres la recorden a les seves memòries els reusencs que, com Marian Roca, van viure l'agitat primer terç del segle xx:

S'havia de veure cada estiu la quantitat de carrets, carregats amb una bóta d'aigua, que venien dels pobles de la rodalia o de les masies dels contorns a vendre l'aigua. [...] Els particulars apurats per la manca d'aigua, foren molts els que perforaren pous dins llurs propietats. [...] el cas és que al poble cada dia anava creixent el malestar i el descontent contra les autoritats municipals fins a l'extrem que, en un carnaval, l'estudiantina que cada any sortia a cantar, una de les seves cançons deia així:

«Ara sols per fer el noble
es gasten diners en gran,
però per dur aigua al poble
ningú mai no en dóna un ral;
a l'estiu els xics ho viuen,
quasi tots se'n van al mas,
dels crits del poble se'n riuen
dient ja t'arreglaràs.»

La tornada també tenia salsa, i recordava la crema de convents:

Visca aquest poble,
pàtria d'en Prim,
recordeu sotanes
l'any trenta-cinc!

Força més reculats serien els exemples següents, que volen servir de cloenda a la meva comunicació. El primer és un discurs adreçat al rei Carnestoltes en la visita que féu al ball al Teatre (1861):

Monarca de las riallas
y rey de las diversions,
en nom de la gent de bulla,
avuy te saludo yo.

Ja que en lo palco primer
te estás tan repantigat,
de ta venerada panxa
ves las riallas buidant.

Pus cada rialla teva
trau lo ventre de mal any,
y una arruga de la cara,
y del cap un cabell blanch.

En lo trono en que t'asentas
avuy tots te contemplem
ja que ets barret de riallas
ab que la gent se encubreix.

Los uns diuen, viva l' ximple,
altres diuen, viva l' boig,
y si bé ls' mirem la cara
lo ximple i boig fa tothom.

Més ja siguem boigs o ximpls
ja gorras o ja barrets;
en est mon, viva la gresca,
pus es lo unich quen trayem.

Tu ets lo rey de tots los reys
pus alegras tots los cors
que l' que avuy dona alegria
es lo monarca millor.

Ta presencia es lo contento
baldament no s' tinga pa
pus l'home sols amb riallas
diu que molt bé pot passar.

Aquell que avuy te contempla,
no pot patir ni morir;
per tu, qui no té pa, balla;
y qui no te beura, riu.

Jo he vist ab cara contenta
a més de cent mil abois,
umplirse per tu la tripa,
ab baranars de rahons.

Més per aixó tu ls' alentas
que al teu costat tothom viu,
pus que aixís la vida s' passa
y la mort se passa aixís.

Saludemte, doncs, oh rey!
ya que avuy te trobas bo,
pus demà ¡oh dolor! tal volta,
tindrem de plorar ta mort.

Y mentras crits y riallas,
y gresca y bulla t' rendim,
viva l' rey que dona pa,
viva l' rey que dona vi.

Vegem també, a tall d'exemple, un testament del rei Carnestoltes, del 1864:

Yo: carnestoltas sisè, fill del carnestoltas que morí l'any pasat, sentint-me unas pasigollas a la boca del cort i tement-me que de la vida se me acabia lo llamparó, ordeno, mano, dispo y es ma última voluntad: primerament elegesch per mermasons al hereu Magí, la Tecleta pubilla y al chich de la dida, porque juns y a solas pugian fer lo quels dongia la gana, en asuntos tan peliaguts com es la charinola.

Art. 1er. Vull sem fasia un enterro lo més pobre posible, això és, que sens pompa ni ostentació y per lo camí més dret sem portia a la plasa del cuartel que eleyeisch per sepultura, cuidant de deixar lo bras fora y si lo dia seguen veyeu que no belluga, encarrego se men fasia un especial enterro.

Segon. Mano estiguen previnguts, lo dixous Gras del any vinen, per rebrer lo meu estimat fill Carnestoltas seté al que he ordenat verifiqui l'entrada en lo dit día a fi de que se pugian comensar las dansas lo Diumenge seguen, pues tindria un sentiment que per lo mal temps no poguesen efectuarlo l' dimars com me creya auria succuit aquest any.

Tercer. Mano també que totas las sosietats de recreo e instructivas conservian la mateixa bona unió que han tingud fins avuy perquè de aqueix modo totas las festas públicas tindran la animació y bon gust que correspon a la sempre entusiasta ciutat de Reus.

Cuart. Demano que lo any vinent tingueu una fonda pròpia per ospeda reials famílias pues per falta de això me he vist privad aqueix any de portar tot l' meu seguit, com són: l' duch de Bràfim, el vis Rey del Albiol, l' conde de la Muzara, marqués de Farena, conde de las minas de la mateixa y tota la demás noblesa de la comarca.

Quint. Os encargo mol particularment no olvideu lo concluint de la madrava pues aqueix any me he vit privad de mengar peix a pesar dels mols esforços que habeu fet enviant al port de Salou un gran número de pescadors al objecte de obsequiar-me pera cumplí lo meu gust.

Sisé. Aquexa és ma última voluntad y espero cumplireu com a súdbits meus y en vostres brasos exhalo ma última rialla i adeusiau a tots.

Fou fet en Reus al palasio imperial en la plasa del Teatro a tresens millons del mes de las pedras.

De tot lo cual yo el infrascrit Notari dono fe, en proba de lo que o signo y firmo. *Manuditi.*

I encara, finalment, una carta adreçada al governador de S. M. Carnestoltes, a la seva arribada a la ciutat, perquè l'adreçai al rei (1865):

Memorial dirigit al Governadó de la Bulla per entregar a son soberà Carnestoltes VII

Divertidíssim Senyó!
Jo li dech manifestà
l'entusiasme en que està
aquesta sa població.

Los bons y fiels dele-gats,
que en aquesta ciutat té,
no saben que puguer fé,
per tenir tots contentats.

Es tan notable 'l bullici
que per totas parts se veu,
que no hi ha, Senyó, sabreu,
ningú que tingui judici.

Lo bando, és molt natural!,
ha estat per tots aplaudit,
desde que 'l donà amb gran crit,
lo pregoner des-leal.

Seguint tot en eix estat,
pot veure que, com a noble,
espera 'l moment eix poble
de rebre tal magestat.

Os suplico, gran Senyó!
que vingueu tot deseguida,
disitxanme llarga vida
ab bona teca y turró.

Serveixin, doncs, aquests exemples per a constatar la riquesa d'aquest patrimoni literari en el marc de la nostra tradició carnavalesca.¹

SALVADOR PALOMAR
Centre de Documentació del Patrimoni
i la Memòria / Carrutxa

1. Enllestit aquest article, acaba de sortir publicat el llibre del reusenc Joaquim M. Bartrina (1850-1880) *Cor infinit i altres poemes* (Lleida, Punctum, 2012), que recull, entre d'altres, poesies de caire carnestoltesc, com ara el testament del Carnestoltes Onzè, del 1872, en temps del regnat d'Amadeu I de Savoia, d'una bona qualitat literària, i que comença així: «Carnestoltes Onzè / rei (que en Itàlia es diu *re*) / rei nombrat per vostres vots, / volgut i estimat de tots, / los que rei lo vàreu fer [...]».